

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν λέω σε φίλους ότι έγραψα ένα βιβλίο για τις κοινωνικές τάξεις, ιδίως τις κοινωνικές τάξεις στις Ηνωμένες Πολιτείες, υποδέχονται την είδηση είτε με δυσπιστία ή με ενθουσιασμό. Οι οπαδοί των διαφόρων «μεταθεωριών» –φιλελεύθεροι και μεταμοντερνιστές– αμφιβάλλουν αν η έννοια εξακολουθεί να είναι χρήσιμη και συχνά μου προτείνουν να χρησιμοποιήσω άλλον όρο. Κι αν ακόμα αναγνωρίζουν σε κάποιο βαθμό τον διακριτό χαρακτήρα της κοινωνικής τάξης στη σημερινή εποχή, οι περισσότεροι την υποβιβάζουν σε αφήγηση –μια από τις ιστορίες που διηγούνται οι Αμερικανοί σχετικά με την Ιστορία– ή σε σχήμα λόγου ενός επαγγελματικού ιδιώματος. Η άλλη αντίδραση είναι ευγνωμοσύνη που κάποιος επιχειρεί (επιτέλους) να γκρεμίσει το μύθο της ανυπαρξίας κοινωνικών τάξεων στην Αμερική καθώς και τη σύγχρονη μετάθεσή του, τη διαστρωμάτωση. Η διαστρωμάτωση υποδηλώνει ταξικές διακρίσεις χωρίς ταξική πάλη. Εκείνοι που αντικαθιστούν την τάξη με τα στρώματα δεν δέχονται ότι οι κοινωνικοί αγώνες κινούν την κοινωνία προς τα εμπρός. Για τους θεωρητικούς της διαστρωμάτωσης, οι άνθρωποι τοποθετούνται κατά μήκος ενός κοινωνικού πλέγματος ανάλογα με το επάγγελμα ή το εισόδημά τους. Η κάθε κατηγορία περιγράφει απλώς την κοινωνική θέση και τις διαφορετικές ευκαιρίες για δουλειά και αγαθά. Οι θιασώτες της κοινωνικής τάξης συχνά εξοργίζονται με το πώς είναι δυνατόν ένας οποιοσδήποτε νοήμων κοινωνικός στοχαστής να μην αντιλαμβάνεται τα ολοφάνερα σημάδια της ταξικής διαφοράς, ιδίως τις τόσες ενδείξεις ότι στο πολιτικό επίπεδο το δημοκρατικό σύστημα των ΗΠΑ δείχνει μεγάλο σεβασμό για το χρήμα και τους κατόχους του όταν αποφασίζει για την κοινωνική και οικονομική πολιτική. Προφανώς δεν υπάρχει πλέον συμφωνία ως προς το αν η έννοια της κοινωνικής τάξης μας λέει κάτι για το πώς συγκροτείται η κοινωνική δομή ή η ιστορία.

Δυστυχώς το βιβλίο αυτό θα προσφέρει μάλλον μικρή παρηγοριά σε εκείνους που υπερασπίζονται την παραδεδεγμένη σοφία σχετικά με την κοινωνική τάξη και τους ταξικούς αγώνες. Για τους αμετακίνητους μαρξιστές, η τάξη είναι η σχέση των κοινωνικών ομάδων με την ιδιοκτησία και τον έλεγχο των μέσων παραγωγής, ενώ η πολιτική και κοινωνική εξουσία απορρέει από την κατοχή

παραγωγικής ιδιοκτησίας. Παραμένουν πεπεισμένοι ότι οι θεμελιώδεις σχέσεις εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι, με ελαφρές παραλλαγές, όπως ήταν πριν από διακόσια χρόνια, στην αυγή της βιομηχανικής επανάστασης. Οι οπαδοί αυτού του δόγματος δεν κουράζονται ποτέ να παραθέτουν χωρία από τις γραφές και να κηρύσσουν την πίστη τους. Γι' αυτούς, άνθρωποι όπως εγώ είναι αποστάτες. Εδώ δηλώνω ένοχος. Παραμένω πιστός στα ζητήματα που έθεσαν οι θεμελιωτές του ιστορικού υλισμού και στην πεποίθησή τους ότι η ιστορία μπορεί να προσφέρει λύσεις στα δύσκολα προβλήματα σχετικά με την εξουσία. Αλλά δεν μπορεί να ισχύει ότι οι απαντήσεις παραμένουν αμετάβλητες. Υποστηρίζοντας κάτι τέτοιο καταλήγουμε σε μια ατελείωτη εκτόξευση κατηγοριών και ύβρων. Η ζωή είναι πολύ σύντομη για να την ξοδεύουμε σε διαρκείς αντεγκλήσεις.

Η περιθωριοποίηση της τάξης στη σημερινή πολιτική και θεωρητική συζήτηση έχει τις ρίζες της σε πραγματικές αλλαγές στη μορφή της παγκόσμιας πολιτικής. Κατ' αρχάς, η κατάρρευση του ανατολικοευρωπαϊκού κομμουνισμού, του αφρικανικού σοσιαλισμού, και η στροφή της Κίνας προς την παγκόσμια καπιταλιστική αγορά αφήνουν πίσω τους υπερβολικά λίγες χώρες που αυτοαναγορεύονται επαναστατικές κοινωνίες. Ορισμένοι παρατηρητές έχουν ερμηνεύσει αυτά τα σημαντικά γεγονότα ως σοβαρή απόδειξη ότι ο μαρξισμός σφάλει στην πρόβλεψή του ότι ο σοσιαλισμός θα διαδεχτεί τον καπιταλισμό, μολονότι οι περισσότεροι ηγέτες αυτών των άλλοτε επαναστατικών κοινωνιών είχαν μια ολοένα και πιο μακρινή σχέση με τη φιλοσοφική βάση του μαρξισμού, τις αρχές του ιστορικού υλισμού. Ασφαλώς κανείς από αυτούς δεν ασπάζοταν, έστω ρητορικά, τις ελευθεριακές πολιτικές πεποιθήσεις του Μαρξ, ο οποίος θεωρούσε ότι οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, όχι το κράτος, πρέπει να ελέγχουν τους βασικούς θεσμούς της οικονομίας και της πολιτικής ζωής. Ο Μαρξ δεχόταν ότι το κράτος μπορεί να είναι αναγκαίο μόνον για μια σύντομη περίοδο μετά την εγκαθίδρυση της επαναστατικής εξουσίας. Τα καθεστώτα του 20ού αιώνα που εγκαθιδρύθηκαν στο όνομα του μαρξιστικού σοσιαλισμού ήταν (και είναι) στελεχωμένα από μια σχεδόν μόνιμη γραφειοκρατία και μια μονοκομματική πολιτική ηγεσία, η οποία δεν σκοπεύει επ' ουδενί να παραιτηθεί από την εξουσία, εκτός κι αν αναγκαστεί από τις περιστάσεις. Αν και απορρίπτω την ιδέα ότι εξαιτίας όλων αυτών «απέτυχε» ο μαρξισμός, έχω βάσιμους λόγους να πιστεύω ότι χρειαζόμαστε νέες έννοιες, κατάλληλες για τις συνθήκες των ιστορικών μετασχηματισμών.

Ο παραδοσιακός ορισμός που πρότειναν οι Μαρξ και Ένγκελς τη δεκαετία του 1840 ότι, γενικά, οι σχέσεις ιδιοκτησίας και ελέγχου των μέσων παραγωγής διασπούν την κοινωνία σε δυο κύριες ανταγωνιστικές τάξεις αμφισβητείται από πολλές πλευρές. Εκείνοι περίμεναν ότι η κυριαρχία του κεφαλαίου επί της κοινωνίας θα καταδίκαιζε σχεδόν σε εξαφάνιση όλες τις ενδιάμεσες τάξεις. Πράγματι, ορισμένες από αυτές τις προβλέψεις επαληθεύτηκαν. Για παράδειγ-

μα, παρά την επιμονή των μύθων, ο ανεξάρτητος αγρότης έχει γίνει σπάνιο φαινόμενο στις ΗΠΑ. Η γεωργία δεν διακρίνεται πια από την ατομική ιδιοκτησία, αλλά μάλλον από εταιρικά ή μικρά καπιταλιστικά αγροκτήματα, στα οποία μισθωτοί εργάτες κάνουν τις περισσότερες δουλειές. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, οι ανεξάρτητοι τεχνίτες, που στην αυγή του 19ου αιώνα έλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος της μεταποίησης, υποβιβάστηκαν σταδιακά σε ειδικευμένους μισθωτούς εργάτες που απασχολούνται σε μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις. Στις περισσότερες περιοχές των ΗΠΑ, το μικρό μπακάλικό υπέκυψε στις αλυσίδες των σουπερμάρκετ, ενώ τα πολυκαταστήματα εκτόπισαν προοδευτικά τον ανεξάρτητο λιανέμπορο. Τα τελευταία χρόνια ακόμη και το μεσαίο πολυκατάστημα περνάει δύσκολες ώρες. Πελώριες αλυσίδες όπως η Walmart –που τώρα βρίσκεται στην κορυφή των πεντακοσίων μεγαλύτερων εταιρειών, σύμφωνα με τον κατάλογο του περιοδικού *Fortune*– αρπάζουν αμείλικτα ολοένα μεγαλύτερα μερίδια της αγοράς. Αυτές οι εξελίξεις φαίνεται να επιβεβαιώνουν το βασικό δόγμα του Μαρξ περί δύο τάξεων. Όμως, παρότι σε ποσοστό 90% χρεοκοπούν μέσα στον πρώτο χρόνο, οι μικρές επιχειρήσεις προσπαθούν συνεχώς να αναπαραχθούν. Παρά τον διεθνικό καπιταλισμό, η ιδεολογία της επιχειρηματικότητας είναι συνυφασμένη με τα όνειρα και τις προσδοκίες μεγάλων τμημάτων του αμερικανικού λαού.

Και αν η παλιά μεσαία τάξη των μικροϊδιοκτητών έχει υποστεί οικονομική και πολιτική περιθωριοποίηση, η διαμόρφωση μιας νέας μεσαίας τάξης έκανε πολύπλοκο τον ταξικό χάρτη. Καθώς η εισαγωγή ορθολογικών μεθόδων παραγωγής και τεχνολογιών με επιστημονική βάση μεταμόρφωσε τη βιομηχανική παραγωγή στις αρχές του 20ού αιώνα, μεγάλο μέρος της τεχνικής γνώσης που είχε συγκεντρώσει η ειδικευμένη εργασία μεταβιβάστηκε στις μηχανές, μια διαδικασία την οποία διαχειρίστηκαν τα διευθυντικά στελέχη και υλοποίησαν χάρη στη σχεδιαστική ικανότητά τους οι μηχανικοί και οι τεχνικοί, ίσως το σημαντικότερο νέο κοινωνικό μόρφωμα του προηγμένου καπιταλισμού. Ο 20ός αιώνας είδε την ανάδυση μιας νέας τάξης αποτελούμενης από μισθωτά διευθυντικά στελέχη και διανοούμενους επιστήμονες και τεχνικούς, κανείς από τους οποίους δεν μπορεί να περιγραφεί ακριβώς ως παραδοσιακός προλετάριος ή καπιταλιστής. Τουλάχιστον επιφανειακά, το διταξικό μοντέλο του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού φαίνεται να έχει εξασθενήσει σοβαρά, αν δεν έχει ανατραπεί εξολοκλήρου. Εκείνοι όμως που εκτελούν ό,τι θα αποκαλώ άυλη εργασία δεν απολαμβάνουν κατά κανόνα την αυτονομία των παραδοσιακών αυτοαπασχολούμενων επαγγελματιών. Στην πραγματικότητα, η υποταγή τους στη διοίκηση των μεγάλων επιχειρήσεων έχει γίνει ένα από τα εκρηκτικότερα κοινωνικά ζητήματα της εποχής μας.

Από την πλευρά του κεφαλαίου, τα πράγματα έχουν επίσης αλλάξει. Αρχής γενομένης από τα μέσα του 19ου αιώνα, η οικογενειακή επιχείρηση υποχώρη-

σε μπροστά σε μια νομική και οργανωσιακή οντότητα, την ανώνυμη εταιρεία, στην οποία, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι, οι μέτοχοι έχουν πολύ περιορισμένο ρόλο. Πολλοί συγγραφείς παρατηρούν ότι, παρόλο που δεν είναι ιδιοκτήτες σημαντικού παραγωγικού κεφαλαίου, οι μάνατζερ και οι υψηλόβαθμοι υπάλληλοι ελέγχουν πλέον αποτελεσματικά την πολυμετοχική επιχείρηση, όχι μόνο στο επίπεδο της παραγωγής, αλλά και σε όλες τις όψεις της επιχείρησης: τον μηχανικό σχεδιασμό, τις πωλήσεις, τη διανομή και τα χρηματοπιστωτικά. Η επονομαζόμενη «επανάσταση των διευθυντών», την οποία προανήγγειλαν συγγραφείς όπως ο Θόρστιν Βέμπλεν, ο Α.Α. Μπερλ και ο Τζέιμς Μπάρναμ, έθεσε σε κίνηση μια πραγματική βιομηχανία συγγραφέων και συμβούλων, η οποία επιβιώνει μέχρι σήμερα. Η έννοια της «επανάστασης των διευθυντών» δεν είναι πλέον της μόδας, αλλά οι επιπτώσεις της στην ταξική σκέψη παραμένουν σημαντικές. Ανεξάρτητα από το αν ο καπιταλισμός έχει αλλάξει ή όχι τη σύνθεσή του, με αποτέλεσμα οι κεφαλαιούχοι να έχουν γίνει θεατές, ο ενισχυμένος ρόλος των υψηλότατα αμειβόμενων υπαλλήλων στη λειτουργία του είναι αναντίρρητος, παρόλο που ο βαθμός της απόστασης εξουσίας τους αμφισβητείται. Στην αυγή του 21ου αιώνα, η επαγγελματική-διευθυντική τάξη –δηλαδή οι υπάλληλοι που, λόγω προσόντων ή γραφειοκρατικής θέσης, υποτίθεται ότι απολαμβάνουν σημαντική αυτονομία κατά την εκτέλεση αυτού που ο Μαρξ αποκάλεσε «εργασία διεύθυνσης»– έχει γίνει ένας ορατός, συχνά ισχυρός τομέας της αμερικανικής και άλλων προηγμένων βιομηχανικών κοινωνιών.¹

Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, είδαμε πόσο ευάλωτα είναι τα κορυφαία στελέχη, καθώς τα διοικητικά συμβούλια τα απολούν ύστερα από λίγα τρίμηνα χαμηλής απόδοσης κέρδους. Αν και σε πολλά ανώτερα διοικητικά στελέχη και προϊσταμένους τμημάτων δίνεται ένα «χρυσό αλεξίπτωτο» (αξιόλογα πακέτα «διαζυγίου», τα οποία περιλαμβάνουν οψιόν μετοχών), αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι απολούνται ως υπεύθυνοι για τη χαμηλή απόδοση κέρδους, ούτε ότι μπορεί να απολυθούν για οποιονδήποτε λόγο από αντιπροσώπους μεγαλομετόχων. Ο αναδυόμενος ρόλος των διοικητικών συμβουλίων, των κατόχων μεγάλων επιχειρηματικών δανείων και άλλων επενδυτών, από τη δεκαετία του '70 και μετά, έχει αποδυναμώσει τη θέση περί διαχωρισμού κεφαλαίου και διεύθυνσης, αλλά δεν την έχει ανατρέψει εξολοκλήρου. Ιστορικά σφρηηλατημένες ιεραρχίες υπάρχουν και εντός του κεφαλαίου. Ο «κοινωνικός καταμερισμός εργασίας», όπως τον αποκαλούσε ο Μαρξ, έχει αλλάξει αρκετές φορές από την αυγή της βιομηχανικής επανάστασης. Η καπιταλιστική «τάξη» δεν είναι ταυτόσημη με την άρχουσα τάξη. Ο κοινωνικός καταμερισμός αφορά τους διάφορους τομείς παραγωγής και διανομής, πρώτα πρώτα τη διάκριση ανάμεσα σε γεωργία, βιομηχανία και εμπόριο, και κατόπιν, εντός του κάθε τομέα, τη σχέση μεταξύ των διαφόρων κλάδων. Κάποτε η Αμερική αποτελούνταν κυρίως από κατόχους σχετικά μικρής παραγωγικής ιδιοκτησίας –αγρότες, βιοτέχνες και

μεταποιητές που απασχολούσαν λίγους εργάτες— και από εμπόρους — καταστηματαρχες, ιδιοκτήτες τραπεζών μεσαίας κεφαλαιοποίησης και χονδρεμπόρους. Από τους αποικιακούς χρόνους έως τα μέσα του 19ου αιώνα, παρότι έγιναν αγώνες για πολιτική και οικονομική κυριαρχία μεταξύ αυτών των ομάδων, η κύρια μάχη ήταν κατά της αριστοκρατίας των φυτειών, της οποίας ο δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής απειλούσε τη γεωργική και βιομηχανική ανάπτυξη που βασιζόταν στην ελεύθερη εργασία. Το να αποκαλέσουμε αυτούς τους μικροϊδιοκτήτες άρχουσα τάξη θα ήταν υπερβολικό, ακόμα και γελοίο.²

Ο όρος *άρχουσα τάξη* αρχίζει να αποκτά βαρύτητα στη βιομηχανική επανάσταση, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, όταν η οικογενειακή επιχείρηση παραγκωνίζεται από τις μεγάλες μετοχικές εταιρείες, αρχικά από τις σιδηροδρομικές και κατόπιν από τον επεκτεινόμενο τραπεζικό τομέα. Με την ανάπτυξη και την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού, τα νεότερα μορφώματα υποβιβάζουν σε υποδεέστερες θέσεις τους άλλοτε κυρίαρχους τομείς. Το 1850, η Αμερική ήταν σε συντριπτικό βαθμό αγροτική και τα γεωργικά συμφέροντα όχι μόνο κυριαρχούσαν στην πολιτική ζωή σε πολιτειακό επίπεδο, αλλά αποτελούσαν και μείζονες δυνάμεις στην εθνική πολιτική σκηνή. Στις αρχές του 20ού αιώνα, η μισή χώρα απασχολούνταν στην αγροτική παραγωγή και σε επιχειρήσεις και επαγγέλματα που συνδέονταν με αυτήν. Χάρη στον γοργό ρυθμό εκμηχάνισης της αγροτικής παραγωγής —φαινόμενο που μετέτρεψε τα αγροκτήματα σε βιομηχανικές επιχειρήσεις και έβγαλε από το παιχνίδι τους μικρούς παραγωγούς— το 2000 μόνο 5% του εργαζόμενου πληθυσμού ασχολούνταν με τη γεωργία σε αγροκτήματα και με την επεξεργασία, τη διανομή και τη μεταφορά των τροφίμων. Αν οι επονομαζόμενες αγροτικές πολιτείες εξακολουθούσαν να ασκούν αξιόλογη πολιτική επιρροή, αυτό οφειλόταν περισσότερο στις συνταγματικές εγγυήσεις της εξουσίας των μικρών πολιτειών (για παράδειγμα, ίση εκπροσώπηση στη Γερουσία, στο σώμα των εκλεκτόρων) παρά στην αριθμητική επιρροή των αγροτών. Τη δεκαετία του 1870 και του 1880, η κατάφωρη, αποκάλυπτη ισχύς των μεγάλων μετοχικών εταιρειών δεν περιοριζόταν στην οικονομία, αλλά κυριαρχούσε επίσης στην πολιτική και την κουλτούρα.

Όπως πάντα, η απόλυτη εξουσία δεν παρέμεινε αδιαφιλονίκητη. Στη δεκαετία του 1880 αναδύθηκαν δύο μεγάλα μαζικά κινήματα που αμφισβήτησαν την ηγεμονία των ισχυρών ιδιωτικών εταιρειών: ένα εθνικό εργατικό κίνημα που πήρε τη μορφή ξεχωριστών και ανταγωνιστικών οργανώσεων, κυρίως στους κόλπους των παλιών συντεχνιών, και ένα κίνημα των μικρών αγροτών, στο βορρά και στο νότο, το οποίο συγκρότησε πολιτειακά και εθνικά πολιτικά κόμματα, αφηφώντας τα δύο μεγάλα κόμματα που γενικά θεωρούνταν εκπρόσωποι του μεγάλου κεφαλαίου. Ο ριζοσπαστικός εργατισμός έλαβε δύο κύριες μορφές: της πρώιμης προσπάθειας να συγκροτηθούν μαζικά εργατικά συνδικάτα, δηλαδή βιομηχανικά συνδικάτα ανειδίκευτων και ειδικευμένων εργατών στις

νές βιομηχανίες όπως ο χάλυβας και η ένδυση, και της ανάπτυξης σοσιαλιστικών και αναρχικών οργανώσεων που ήταν συγκριτικά μικρές αλλά αναπτύσσονταν σταθερά μέχρι την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Οι ριζοσπάστες αγρότες, καθώς είχαν αποφασίσει ότι και τα δύο μεγάλα κόμματα ήταν οριστικά υποδουλωμένα στις μεγάλες μετοχικές εταιρείες των σιδηροδρόμων και της βιομηχανικής μεταποίησης, ίδρυσαν το Λαϊκό ή Λαϊκιστικό Κόμμα και κατέβασαν υποψήφιο, ως τρίτο κόμμα, στις εκλογές του 1888 και του 1892. Το νέο κόμμα γρήγορα έγινε κυρίαρχη δύναμη σε αρκετές κυβερνήσεις και νομοθετικά σώματα των μεσοδυτικών και νοτιοδυτικών πολιτειών, ανάμεσά τους το Τέξας, η Οκλαχόμα, το Άρκανσο και η Νεμπράσκα.³

Οι προσπάθειες να ενωθούν οι δύο πτέρυγες του αμερικανικού ριζοσπαστισμού σκόνταψαν στους σκοπέλους των φατριών και του σεκταρισμού. Άσκησαν, όμως, καθοριστική επίδραση στην αμερικανική πολιτική. Το Δημοκρατικό Κόμμα και κάποιοι προοδευτικοί Ρεπουμπλικάνοι ένωσαν τις δυνάμεις τους για να θέσουν όρια στην ελευθερία του μεγάλου κεφαλαίου να κυριαρχεί στις αγορές· διεφθαρμένες πολιτειακές και τοπικές κυβερνήσεις εκδιώχθηκαν από την εξουσία. Και αυτή την περίοδο θεσπίστηκε μια κοινωνική νομοθεσία που προστάτευε τους εργάτες από επαχθείς εργοστασιακές και βιοτικές συνθήκες. Είναι αναντίρητο το γεγονός ότι τη ρύθμιση αυτή την επιδίωξαν και κάποιοι από τις μεγάλες μετοχικές εταιρείες, για να δικαιολογήσουν τις κανιβαλικές τάσεις τους, και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η υιοθέτηση προοδευτικών μέτρων ήταν μια συνετή απάντηση στη λαϊκή οργή. Ωστόσο, χάρη στα ταξικά κινήματα έγιναν εφικτές οι μεταρρυθμίσεις που θεσπίστηκαν από το 1900 έως το Νιου Ντιλ. Σε αυτές τις περιπτώσεις, δημιουργοί της ιστορίας ήταν οι ταξικοί αγώνες, έστω κι αν τα αποτελέσματά τους δεν ικανοποιούσαν πολλά από τα αιτήματα των αδύναμων.

Η περίοδος 1900-1940 σηματοδότησε μια απότομη μεταβολή όσον αφορά τη συγκριτική βαρύτητα των μεταποιητικών τομέων εντός του κεφαλαίου: η άλλοτε κυρίαρχη κλωστοϋφαντουργία, η οποία συνδέεται στενά με την αγροτική παραγωγή βάμβακος και ερίου, καθώς και η εξόρυξη άνθρακος και μετάλλων, υποβιβάστηκαν στις μεσαίες βαθμίδες της οικονομικής ισχύος. Αντικαταστάθηκαν από τέσσερις ανερχόμενες βιομηχανίες: το χάλυβα, τα αυτοκίνητα, τον ηλεκτρισμό και τα χημικά προϊόντα, οι σημαντικότεροι τομείς των οποίων ήταν η διύλιση πετρελαίου και τα οργανικά χημικά. Καθώς ενισχυόταν ο ρόλος των «κεφαλαιουχικών αγαθών» στη βιομηχανική παραγωγή –πρώτες ύλες, σιδηρόδρομοι, μηχανήματα και τεράστιες βιομηχανικές εγκαταστάσεις– ο ρόλος των τραπεζών και του χρηματιστηρίου αξιών έγινε πιο σημαντικός, αφού ελάχιστες βιομηχανικές εταιρείες ήταν σε θέση να χρηματοδοτούν οι ίδιες την επέκτασή τους. Τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα επήλθε άλλη μια μεγάλη μετατόπιση ισχύος: νέες δυνάμεις, κυρίως οι τομείς των ηλεκτρονικών και της πληροφορικής/επικοινωνιών, φάνηκαν να θέτουν υπό αμφισβήτηση την οικο-

νομική και κοινωνική βαρύτητα βιομηχανιών όπως ο χάλυβας, τα αυτοκίνητα και τα μηχανήματα που κάποτε ήταν μπροστάρηδες της οικονομίας. Το γεγονός ότι η τεχνολογική αλλαγή έπαιξε τεράστιο ρόλο σε καθεμιά από αυτές τις μεταβολές συχνά συγκαλύπτει τους αγώνες για εξουσία που διεξάγονται μέσα στην ίδια την τάξη των καπιταλιστών. Οι μελετητές της αμερικανικής εξουσίας εξετάζουν κατά πόσον η είσοδος του νέου τομέα της πληροφορικής και των επικοινωνιών έχει απομακρύνει, στη νέα παγκοσμιοποιημένη οικονομία, την εστία της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας από τις βιομηχανικές εταιρείες και την έχει μεταθέσει στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.

Η τρίτη μεγάλη πρόκληση για το κλασικό μαρξιστικό σχήμα είναι ο ισχυρισμός ότι η έλευση της καταναλωτικής κοινωνίας τείνει να αμβλύνει τις ταξικές διαφορές ή, σύμφωνα με ένα άλλο πλαίσιο αναφοράς, έχει θέσει τις κοινωνικές διαφορές σε νέο έδαφος. Οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες κατατάσσονται ανάλογα με τη δυνατότητα πρόσβασής τους στην κατανάλωση, και η σχέση του καταναλωτικού επιπέδου τους με τη θέση τους στην επαγγελματική ιεραρχία διαμεσολαβείται ενδεχομένως από διάφορους παράγοντες: για παράδειγμα, από το αν είναι συνδικαλισμένοι, από τη θέση του εργοδότη τους στην οικονομία, από τις πιστωτικές πολιτικές των τραπεζών και άλλων υπηρεσιών δανεισμού. Από αυτή την άποψη κάποιοι βιομηχανικοί εργάτες είναι σε καλύτερη θέση απ' ό,τι ορισμένοι επιστημονικά καταρτισμένοι εργαζόμενοι, όπως οι εκπαιδευτικοί και οι νοσηλευτές, τα εισοδήματα των οποίων συχνά δεν συγκρίνονται με εκείνα των ειδικευμένων χειρωνακτικών επαγγελματιών. Τέταρτον –ίσως η μεγαλύτερη πρόκληση για την έννοια της κοινωνικής τάξης–, υπάρχουν οι συνέπειες από την αποειδίκευση, ο εξορθολογισμός της εργασίας, η τεχνολογική αλλαγή και οι ευκαιρίες για κινητικότητα της κοινώς θεωρούμενης εργατικής τάξης στην πορεία της ιστορίας. Από αυτή την άποψη, οι αλλαγές στην κοινωνική θέση των εργαζομένων έχουν αντιφατικές συνέπειες. Από τη μια πλευρά, ακόμη και οι καλά αμειβόμενοι ανειδίκευτοι και ημειδίκευμένοι εργαζόμενοι στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες οδηγούνται σε ανασφαλή θέση, λόγω απώλειας της αναγνωρισμένης ειδικότητάς τους. Από την άλλη, η συνδικαλιστική οργάνωση έχει μετριάσει σημαντικά την αποειδίκευση. Ταυτοχρόνως, με δεδομένες τις γοργές αλλαγές στα καπιταλιστικά εργασιακά καθεστώτα, οι εργαζόμενοι και τα συνδικάτα τους στρέφονται ολοένα περισσότερο στο κράτος για βελτίωση της θέσης τους. Η ασφάλιση ανέργων, η κοινωνική ασφάλιση, η δημόσια παιδεία και, στην Ευρώπη και στις περισσότερες άλλες προηγμένες βιομηχανικές χώρες, τα εθνικά συστήματα υγείας, αποτελούν μαξιλάρια προστασίας από τις διακυμάνσεις της αγοράς που άλλοτε μετέβαλλαν πολλούς σε άπορους μέσα σε λίγες εβδομάδες ανεργίας ή ασθένειας.

Οι Μαρξ και Έγγκελς επέμεναν ότι οι τάξεις και οι ταξικοί αγώνες συνιστούν ό,τι αυτοί εννοούσαν με τον όρο «ιστορία». Πολλοί συγγραφείς έχουν επισημά-

νει ότι, παρόλο που τα εργατικά συνδικάτα και τα εργατικά και σοσιαλιστικά κόμματα είναι παίκτες στα οικονομικά και πολιτικά συστήματα των προηγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών, ούτε οι πόλεμοι ούτε οι οικονομικές κρίσεις που σημάδεψαν τον 20ό αιώνα –δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, μια μεγάλη οικονομική κρίση (και πολλά μικρά οικονομικά ρήγματα που οι οικονομολόγοι αποκαλούν κάμψεις), αμέτρητες στρατιωτικές επεμβάσεις και εμφύλιοι πόλεμοι, δομική καθώς και κυκλική ανεργία– ώθησαν τους εργαζόμενους να εξεγερθούν, παρά μόνον αποσπασματικά. Πράγματι, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η δυνατότητα των εργαζομένων και των οργανώσεών τους να επιτυγχάνουν μεταρρυθμίσεις εντός, και όχι εναντίον, των καπιταλιστικών σχηματισμών ισοδυναμεί με μια επ' άπειρον αναβολή των ευκαιριών για πιο θεμελιώδεις αλλαγές. Στο μεταξύ, αν και η οικονομική ανισότητα στιγματίζει τον αιώνα και τα επόμενα χρόνια, όλα τα κανόνια μένουν παροπλισμένα. Για να το διατυπώσουμε απλά, παρόλο που η απόλυτη φτώχεια εξακολουθεί να πλήττει ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού –στις ΗΠΑ οι εκτιμήσεις κυμαίνονται από 10 ως 20%–, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού έχει ωφεληθεί από την ανάπτυξη του καπιταλισμού, παρά τη διατήρηση των μεγάλων ανισοτήτων πλούτου και ισχύος.

Ορισμένοι φτάνουν στο σημείο να υποστηρίζουν ότι οι εργαζόμενοι, τουλάχιστον στους ηγετικούς οικονομικούς τομείς, έχουν γίνει κυριολεκτικά και μεταφορικά, στυλοβάτες του συστήματος, μολονότι γίνονται συγχρόνως αντικείμενα εκμετάλλευσης υπό τη σκέπη του. Τα συνταξιοδοτικά προγράμματα των συνδικάτων επενδύουν τα κεφάλαια των εργαζομένων στις αγορές μετοχών και ομολόγων και, σε ορισμένες περιπτώσεις, διανέμουν τους καρπούς αυτών των επενδύσεων στους υπαλλήλους, υπό μορφήν ετήσιων προσόδων ή αποταμειωτικών λογαριασμών που συμπληρώνουν και συχνά υπερβαίνουν τα επιδόματα της κοινωνικής ασφάλισης. Ορισμένοι εργαζόμενοι στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες έχουν αρκετά χρήματα για να παίζουν μόνοι τους στο χρηματιστήριο, και ο αριθμός τους αυξάνεται σταθερά μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Πολλοί κατάφεραν να αγοράσουν σπίτι και διαθέτουν τελευταία μοντέλα αυτοκινήτων, σκάφη, ακόμη και δεύτερες κατοικίες, τις οποίες διατηρούν για επένδυση ή εισόδημα. Το γεγονός ότι αυτές οι ανέσεις συνεπάγονται τεράστιες υπερωρίες ή δυο και τρεις δουλειές, μόνο περιστασιακά απολήγει σε έκδηλη δυσανεμία. Οι στυλοβάτες κατά κανόνα υπερασπίζονται το σύστημα που τους έδωσε ιδιοκτησία. Κατά πόσον ισχύει το ίδιο και στις αποκαλούμενες αναπτυσσόμενες κοινωνίες παραμένει ένα ερώτημα, η απάντηση του οποίου εξαρτάται από το πώς βλέπει κανείς την εκβιομηχάνισή τους πολλές δεκαετίες πριν. Θα εξετάσω αυτό το φαινομενικό παράδοξο στα κεφάλαια 3 και 4.

Οι εννοιολογικές συλλήψεις της κοινωνικής διαφοράς που αρνούνται τον εξέχοντα χαρακτήρα της τάξης ενστερνίζονται υπόρρητα μια στατική, από πάνω προς τα κάτω, άποψη της κοινωνικής δομής. Ακόμη κι αν διατηρούν την

Ιστορία ως πλαίσιο αναφοράς, απορρίπτουν τους ταξικούς αγώνες ως μια και, πολύ λιγότερο, τη μείζονα μορφή κοινωνικής δόμησης.⁴ Η, έχοντας αντικαταστήσει την υλικότητα της δομής με τη γλώσσα και το κείμενο, υποστηρίζουν την υλικότητα της αφήγησης. Αν όμως εκλαμβάνει κανείς την κοινωνική πρακτική, και όχι τα κοινωνικά πλέγματα ή τις αφηγήσεις, ως σημείο εκκίνησης για να κατανοήσει πώς αλλάζουν τα κοινωνικά πράγματα, δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική λύση από το να υιοθετήσει κάποια έννοια της τάξης και της ταξικής πάλης. Οι αλλαγές δεν υποδηλώνονται αποκλειστικά –ή, έστω, κυρίως– από τις θεσμικές εκφράσεις του αθροίσματος των κοινωνικών πρακτικών και των αγώνων. Οι ταξικές πρακτικές αφήνουν υλικά ιζήματα στην εργασιακή διαδικασία, στους θεσμούς, στην καθημερινή ζωή και στη γλώσσα, ακόμη κι όταν οι στόχοι των πρωταγωνιστών δεν συνειδητοποιούνται πλήρως ή δεν εκδηλώνονται ως ασυγκάλυπτες μορφές πολιτικής ή κοινωνικής σύγκρουσης. Και αυτές οι πρακτικές συχνά αντιφάσκουν με τις δεδηλωμένες πεποιθήσεις και κανόνες των πρωταγωνιστών. Με δυο λόγια, εννοούμε ό,τι λέμε, αλλά μερικές φορές οι πράξεις μας μιλάνε με φωνή διαφορετική από τη φωνή της ηθικής μας.

Ας αναφέρω εν συντομία ορισμένα παραδείγματα. Μια εργαζόμενη που δεν πιστεύει στην απεργία, για θρησκευτικούς ή άλλους ηθικούς λόγους, βρίσκεται σε μια πικετοφορία, ξελαρυγγιάζεται διαμαρτυρόμενη για αδικίες σε μια διαδήλωση ή συμμετέχει σε μια δράση στο χώρο της δουλειάς που την αποσπά από την εργασία της. Ένας γονιός που είναι εναντίον των αμβλώσεων πηγαίνει την κόρη του να κάνει άμβλωση. Ένας μαύρος εθνικιστής ενώνει τις δυνάμεις του με λευκούς υπέρμαχους των πολιτικών δικαιωμάτων για να αντιταχθούν στην κατάργηση των «θετικών διακρίσεων». Τη δεκαετία του '50 και του '60, η παραγωγικότητα της εργασίας σε πολλές αμερικανικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις υστερούσε σε σχέση με εκείνη των ευρωπαϊκών εργοστασίων που παρήγαν τα ίδια αγαθά. Σε μια εποχή αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας των ΗΠΑ στις παγκόσμιες αγορές κεφαλαιουχικών, αγροτικών και καταναλωτικών αγαθών, αυτή η υστέρηση οφειλόταν εν μέρει στις αποφάσεις των μεγάλων εταιρειών να μην επενδύσουν στην πλέον σύγχρονη διαθέσιμη τεχνολογία, απόφαση που τελικά μείωσε τη βιωσιμότητα αρκετών σημαντικών βιομηχανικών τομέων των ΗΠΑ. Στην πραγματικότητα, οι αμερικανικές εταιρείες αναμείχθηκαν σε εκτεταμένες επενδύσεις κεφαλαίων για την ανοικοδόμηση των ευρωπαϊκών βιομηχανιών, ενώ επεκτάθηκαν και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αλλά, εξίσου σημαντικό, οι μισθοί αυξάνονταν ταχύτερα απ' ό,τι η παραγωγικότητα της εργασίας, και αυτή η οικονομική ανισορροπία οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στην άνευ προηγουμένου μαχητικότητα των εργαζομένων στην παραγωγή αυτοκινήτων, χάλυβα και σε άλλες βιομηχανίες που συνδέονταν με αυτές.

Ήταν μια εποχή με συχνές απεργίες και αυθόρμητες στάσεις εργασίας, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζουν η απεργία του 1959 στη χαλυβουργία που διήρκεσε

116 ημέρες και μια μεγάλη σειρά από στάσεις εργασίας χωρίς την έγκριση των συνδικάτων στις αυτοκινητοβιομηχανίες, από το 1954 έως το 1960. Από το 1969 έως το 1972, οι εργάτες, μαύροι και λευκοί, ξανάρχισαν τον αγώνα ενάντια στους εργοδότες τους, αλλά και ενάντια σε μια περιχαρακωμένη συνδικαλιστική ηγεσία, η οποία είχε δεσμευτεί για εργασιακή ειρήνη και υψηλότερες νόρμες παραγωγικότητας. Οι αρχές της δεκαετίας του '70 ήταν επίσης μια εποχή αντίστασης των εργατών στην επιτάχυνση των γραμμών συναρμολόγησης σε πολλούς τομείς. Η αντίσταση αυτή πήρε πολλές μορφές: περιοδικές διακοπές στην αλυσίδα παραγωγής, ντε φάκτο σαμποτάζ, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα ελαττωματικά προϊόντα, κάτι που απαιτούσε επιδιορθώσεις αφού είχε συναρμολογηθεί το προϊόν, καθυστερημένη προσέλευση και συστηματική απουσία από τη δουλειά, και αποφασιστικοί αγώνες για να διαφυλαχθούν και να επεκταθούν οι περισταλτικοί εργασιακοί κανόνες, οι οποίοι περιόριζαν τη δυνατότητα της διεύθυνσης να ελέγχει το εργατικό δυναμικό. Απελευθερωμένοι από το φόβο της ανεργίας που είχε βασανίσει μια παλιότερη, σημαδεμένη από το κραχ γενιά, οι νέοι εργάτες, πολλοί από τους οποίους ήταν βετεράνοι του πολέμου, ήταν πρόθυμοι να ηγούνται αυτών των αγώνων, να αλλάζουν δουλειές όταν δεν ήταν ικανοποιημένοι και να περνούν, κατά τη διάρκεια των εργάσιμων ωρών, όσο περισσότερο χρόνο μπορούσαν πίνοντας ή καπνίζοντας χόρτο.

Οι πασίγνωστες φοιτητικές διαμαρτυρίες της δεκαετίας του '60 δεν ήταν κατά κανέναν τρόπο περιορισμένες στις αντιπολεμικές διαδηλώσεις. Το φοιτητικό κίνημα ξεκίνησε ως δυσφορία για την «εκβιομηχάνιση» της ζωής στα πανεπιστήμια και τα κολέγια. Κάθε άλλο παρά προσφέροντάς τους μόρφωση, τα πανεπιστήμια εκπαίδευαν τους φοιτητές για να αναλάβουν επαγγελματικά και τεχνικά πόστα στον ύστερο καπιταλιστικό μηχανισμό. Τη δεκαετία του '60, φοιτητές και μερικοί εργάτες σε όλο τον κόσμο επανεπινόησαν μια πολιτική αντικουλτούρα, αλλά και μια κοινωνική αντικουλτούρα, η οποία απηχούσε την μποέμικη εξέγερση του 19ου αιώνα κατά της εμποροκρατίας. Η «άρνηση της εργασίας», όπως την ονόμασαν κάποιοι συγγραφείς, διαδόθηκε και στους δύο κόσμους, στον καπιταλισμό αλλά και τον κρατικό σοσιαλισμό. Μολονότι η γενική απεργία των φοιτητών και των εργατών τον Μάη του '68 στη Γαλλία είναι ίσως εμβληματική της βαθιάς δυσαρέσκειας που εξέφραζε η νεολαία εναντίον αυτού που πολλοί διανοούμενοι όρισαν ως «μεταβιομηχανική καταναλωτική κοινωνία», παρόμοια κινήματα εμφανίστηκαν και στους κόλπους των Ιταλών εργατών, των Γερμανών φοιτητών και, φυσικά, της αμερικανικής νεολαίας. Την εποχή του πολέμου του Βιετνάμ πολλοί φοιτητές αρνήθηκαν να στρατολογηθούν, αμφισβητώντας τις πατριωτικές παραδοχές της παιδικής τους ηλικίας. Άντρες από την εργατική τάξη που υποχρεώθηκαν να καταταγούν στις ένοπλες δυνάμεις έγιναν διαβόητοι για την ανάρμοστη σε στρατιώτη διαγωγή τους, εντός και εκτός μάχης. Ένιωθαν ότι η χώρα τους τούς είχε βάλει σε μπε-

λάδες για αδιευκρίνιστους λόγους και περνούσαν μεγάλο μέρος της στρατιωτικής θητείας τους σχεδιάζοντας πώς δεν θα σκοτωθούν. Ένας τρόπος ήταν να αρνούνται τις διαταγές να λάβουν μέρος στη μάχη ή όταν τους πίεζαν με την απειλή του στρατοδικείου να σκοτώνουν ή να αχρηστεύουν με άλλον τρόπο τους ανώτερους αξιωματικούς τους.

Αν τη δούμε από τη σκοπιά της πρακτικής, η εξέγερση κατά της ύστερης καπιταλιστικής εργασίας και της κουλτούρας του καταναλωτισμού άλλαξε την ιστορία του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα.⁵ Σε όλη αυτή την περίοδο, οι κρατούντες σε όλες σχεδόν τις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες ήρθαν αντιμέτωποι με άνευ προηγουμένου ταραχές: στο χώρο εργασίας, ιδίως από τους βιομηχανικούς εργάτες, τους φοιτητές αλλά και τους καταναλωτές, πολλοί από τους οποίους ήταν μέλη της νέας τάξης που, παρά τη σχετικά ασφαλή οικονομική τους θέση, αντιλαμβάνονταν ότι η ποιότητα ζωής τους είχε υποβαθμιστεί. Ίσως η απαλλαγή από τη στέρηση και από το φόβο της φυσικής εξόντωσης τους οδήγησε στη σθεναρή πεποίθηση ότι είχαν δικαίωμα σε ένα υγιεινό περιβάλλον. Σε διαφορετικό πλαίσιο αναφοράς, εν μέσω της οικονομικής έκρηξης που επέφερε ο Ψυχρός Πόλεμος τη δεκαετία του '50 και του '60, οι γυναίκες και οι μαύροι απαιτήσαν περισσότερη ελευθερία. Κατά την άποψή τους, μέσα σε αυτή τη δίχως προηγούμενο ευημερία, αυτές παρέμεναν τάξεις καταπιεσμένες και αντικείμενο εκμετάλλευσης, επειδή το σύστημα είχε αποτύχει να εκπληρώσει την υπόσχεση περί ίσων ευκαιριών, τη φιλελεύθερη απάντηση στα επαναστατικά αιτήματα για ισότητα. Και το σημαντικότερο ίσως είναι ότι η επιταχυνόμενη είσοδος των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία παρακίνησε ορισμένες να αναρωτηθούν μήπως οι γυναίκες είναι μια «τάξη» επιφορτισμένη με διπλή βάρδια: στην παραδοσιακή δουλειά τους της άμισθης οικιακής εργασίας προστέθηκε μια δεύτερη που ήταν έμμισθη.⁶ Η διαχωριστική γραμμή του χρώματος, το κεντρικό πρόβλημα του 20ού αιώνα κατά τον Γ.Ε.Μ. Ντυμπούα, είχε ωριμάσει και είχε εξελιχθεί σε μόνιμη ταξική διαίρεση. Ορισμένοι μαύροι μπορεί να ανέβαιναν σε διευθυντικές θέσεις ή να γίνονταν επιστήμονες, αλλά, ως επί το πλείστον, οι μαύροι ήταν –και είναι– εξορισμένοι στις χαμηλότερες βαθμίδες της εργασίας στην παραγωγή και τις υπηρεσίες, κατάσταση που επιδεινώθηκε εξαιτίας της μαζικής αποβιομηχάνισης από τη δεκαετία του '70 και μετά. Επιπλέον, τα ποσοστά ανεργίας, φτώχειας και παιδικής θνησιμότητας στους μαύρους είναι διπλάσια από τον εθνικό μέσο όρο.⁷

Από πολλές απόψεις, το βιβλίο αυτό διαφέρει από τις περισσότερες πραγματείες περί κοινωνικής τάξης και διαστρωμάτωσης. Κατ' αρχάς, σκοπεύει να ορίσει την ταξική διαίρεση σύμφωνα με τη διαχωριστική γραμμή της εξουσίας, συμπεριλαμβάνοντας –αλλά χωρίς να περιορίζεται σε αυτά– τα ζητήματα της ιδιοκτησίας και του ελέγχου των βασικών μέσων υλικής και άυλης παραγωγής. Γενικά, η κοινωνική κυριαρχία ασκείται από ένα συνασπισμό εξουσίας, στον

οποίο το πολιτικό διευθυντήριο στο εθνικό επίπεδο παίζει σημαντικό ρόλο, επιπρόσθετο στις αποφασιστικές ομάδες των κεφαλαιούχων. Ανάλογα με τα ιδιαίτερα γνωρίσματα κάθε κοινωνικού σχηματισμού, η σύνθεση του συνασπισμού εξουσίας ποικίλλει. Για παράδειγμα, οι συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες ορίζουν κατά πόσον ο στρατός αποτελεί μέρος της άρχουσας τάξης ή ποιοι τομείς του κεφαλαίου περιλαμβάνονται σε αυτήν. Δεύτερον, αν η εξουσία γίνεται η τεκτονική γραμμή της ταξικής διαίρεσης, τα χάσματα που σημειώνονται ανάμεσα στο εργατικό κίνημα και τα άλλα κοινωνικά κινήματα είναι ένα ιστορικό γεγονός που δεν έχει τις ρίζες του στη βιολογική ταυτότητα. Σε καπιταλιστικές κοινωνίες όπως οι ΗΠΑ, η πρακτική της ταξικής εξουσίας είναι να δημιουργεί ένα τεράστιο ρήγμα ανάμεσα σε πλήθος κοινωνικούς σχηματισμούς – από τη μια πλευρά βρίσκονται οι μισθωτοί εργαζόμενοι, στοιχεία της «νέας τάξης» που είναι οι βασικοί ακτιβιστές στα κινήματα για το περιβάλλον και κατά του AIDS, οι γυναίκες, οι μαύροι και άλλες φυλετικά καταπιεσμένες ομάδες, και από την άλλη, μια ανομοιογενής άρχουσα τάξη, που εν γένει αποτελείται από τους πιο αποφασιστικούς τομείς του κεφαλαίου, από το εθνικό και διεθνές πολιτικό διευθυντήριο και άλλους, πιο μεταβλητούς σχηματισμούς. Σε καμιά πλευρά της διαχωριστικής γραμμής της εξουσίας δεν μπορεί κανείς να παρατηρήσει έναν ενιαίο οικονομικό ταξικό σχηματισμό, αλλά μάλλον τη συμμαχία ενός πλήθους σχηματισμών, μερικοί από τους οποίους είναι χαρακτηρισμένοι ως κοινωνικοί ή πολιτισμικοί. Αλλά, όπως θα δούμε, το γυναικείο κίνημα, για παράδειγμα, είναι επίσης εργατικό κίνημα με αρκετές έννοιες του όρου, και η αλληλοδιείσδυση οικονομικών και κοινωνικών θεμάτων είναι αναπόφευκτη στους κόλπους των εργαζομένων. Οι κοινωνικοί σχηματισμοί μάχονται με όρους τάξης όταν τα αιτήματά τους συνεπάγονται μια ρωγή στην κοινωνία. Από τη στιγμή που επιτυγχάνουν –ή αποτυγχάνουν– να επιβάλουν νέες διακανονισμούς, οι τάξεις ενδέχεται να μεταλλαχθούν ή να εξαφανιστούν.

Έτσι, σε αντίθεση με τους συγγραφείς για τους οποίους οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις είναι σχετικά σταθερές για μεγάλα χρονικά διαστήματα, υποστηρίζω ότι οι τάξεις και οι αγώνες τους για ισχύ μέσα σε ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων έχουν ιστορικότητα. Με τη λέξη «ιστορικότητα» εννοώ ότι γεννιούνται υπό συγκεκριμένες συνθήκες, οι οποίες, σχεδόν αναπόδραστα, εκτοπίζονται από νέες συνθήκες και νέους κοινωνικούς σχηματισμούς. Ωστόσο, στην ιστορία του καπιταλισμού, αυτοί οι κοινωνικοί σχηματισμοί συχνά διασπώνται σε ανταγωνιστικούς συνασπισμούς· η διάσπαση είναι μάλλον ο κανόνας και η συναίνεση μάλλον η εξαίρεση, η οποία συνήθως επιτυγχάνεται σε πολεμικές καταστάσεις, το ίδιο όπως και οι μείζονες τεχνολογικές καινοτομίες που αναστατώνουν τη ζωή πολλών εργαζομένων. Ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός εμφανίζονται επί σκηνής. Αυτοί είναι τα εργαλεία της καταστολής και της μετατόπισης των ταξικών ανταγωνισμών. Αλλά, μολονότι το έθνος διατη-

ρείται ως πολιτισμικό φαντασιακό, τίθεται διαρκώς υπό αμφισβήτηση, τόσο στο εσωτερικό του από τις κοινωνικές διαιρέσεις όσο και, ολοένα περισσότερο, στο εξωτερικό του από το αυτόνομο υπερεθνικό κεφάλαιο, με το οποίο υποχρεώνεται να συνάπτει συμμαχίες εναντίον του κοινού εχθρού, του λαού. Τρίτον, ακολουθώντας τη σκέψη του Άνταμ Πρζεβόρσκι, υποστηρίζω ότι οι περισσότεροι αγώνες γίνονται μάλλον για τη συγκρότηση της τάξης παρά αποτελούν ταξικούς αγώνες που είναι αενάως ενσωματωμένοι στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Δεν καταλήγω στο συμπέρασμα ότι η συγκρότηση της τάξης και η ταξική πάλη δεν συνιστούν πλέον Ιστορία αν το αποτέλεσμα δεν είναι η επανάσταση και η εμφάνιση ενός νέου τρόπου παραγωγής. Αντ' αυτού, όπως ισχυρίζομαι στα κεφάλαια 2 και 3, η τάξη εμφανίζεται όταν ένας ή περισσότεροι εξεγερμένοι κοινωνικοί σχηματισμοί διατυπώνουν αιτήματα που διασπών την κοινωνία και γεννούν νέες κοινωνικές και πολιτισμικές σχέσεις. Δεν χρειάζεται να πούμε ότι οι κρατούντες, με διαφορετικούς βαθμούς επιτυχίας, ενδέχεται να ενσωματώνουν ή να αφομοιώνουν στοιχεία αυτών των αιτημάτων προκειμένου να σαμποτάρουν τις συνέπειές τους, δηλαδή τη δημιουργία κοινωνικής τάξης.⁸

Άλλοι έχουν επιμείνει στη μια ή την άλλη από αυτές τις προτάσεις. Εγώ υποστηρίζω ότι η τάξη συνίσταται από το σύνολο αυτών των συνθηκών.